

Çankırlı İbrâhim Hurrem Efendi ve 32 Farz Manzûmesi

İbrahim AKYOL*

Öz

Türk-İslam Edebiyatı içeriği bakımından yelpazesi çok geniş bir edebiyattır. Bu edebiyatın ürünleri arasında dinî muhtevalı manzum ve mensur eserler de bulunmaktadır. Dinî konuların toplum tarafından daha iyi anlaşılması, zihinlerde kalması ve özümsebilmesi için bu eserlerin manzum olarak yazılması tercih edilmiştir. Manzum yazılan bu eserler medreselerde ders olarak okutulmuş, böylece etkilerinin uzun ömürlü olması sağlanmıştır. Bu tarzda yazılan Kaside-i Nûniyye ve Gülzâr-ı Ma'nevî gibi eserler asırlardır Osmanlı medreselerinde de okutulmuştur. Divân sahibi bir şair ve aynı zamanda müderris olan Çankırlı İbrahim Hurrem de İslam'ın temel farzlarının işlendiği gelenekteki otuz iki farzı manzum bir şekilde anlatmıştır. Ancak teyemmümün farzı bu manzumede yer almazken onun yerine İslâmî terminolojideki emr-i bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münkeri (iyiliği emretmek kötülükten sakındırmak) koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Çankırlı Hurrem, Otuz İki Farz, Manzume, Dinî Edebiyat.

The Poetics of Hurrem from Cankırı Telling The Thirty-Two Fardh

Abstract

Turkish-Islamic Literature is very rich in terms of content. The works such as prose and verse containing religious themes are also among the works of this literature. It was preferred to write these works in prose to help the society to understand the religious topics in a better way, keep them in mind and internalize them. These works written in verse became coursebooks in madrasahs thus their effect became long-lasting.

The works such as Kaside-i Nuniyye and Gülzâr-ı Manevi written in this style were taught in the Ottoman madrasahs for centuries. Ibrahim Hurrem from Cankiri who had a divan and was an engineer at the same time, told the thirty-two fardh in verse. However the fardh of dry ablution was not included in the work instead ordering the good and avoiding the evil was written.

Key Words: Hurrem from Cankiri, the thirty-two fardh, poem, religious literature

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı. iakyol18@karatekin.edu.tr.

Giriş

Türk-İslam edebiyatı, orijinal ve zengin konuları ile hâlâ tam anlaşılammış, içeriği hakkıyla değerlendirilememiş bir edebiyattır. Edebî ürünleri söz, ses ve şekil kalıplarını aşarak onların anlam dünyasına girmek, anlam dünyasını oluşturan mefhum, kavram ve mazmunları idrak etmek ve bunların arkasındaki zengin dünya görüşünü mukayeseli bir şekilde ortaya koymak için ciddi bir gayret ve cehde ihtiyaç vardır.

Türk edebiyatının en orijinal yönlerinden birisi de dinî-tasavvufî konuları, kavramları, mefhumları vs. edebiyatın imkânlarını kullanarak anlatmasıdır. Manzum olsun mensur olsun edebî imkânları değerlendirerek ibda' edilen eserler daha uzun ömürlü ve etkisi daha uzun olmaktadır. *“Hemen her konudaki mensur dinî eserler, aynı zamanda manzum olarak da kaleme alınmıştır. Bu hususta teessüs eden bir geleneğin rolü olduğu gibi ta'limî (öğretici) bir gaye ile yazılan manzum eserlerin daha kolay okunması ve ezberlenebilmesinin tesiri de büyüktür. Her konuda her türde üç beş beyitten binlerce beyte kadar aruz ve hece vezniyle manzumeler yazılmıştır.”*¹

Osmanlı medreselerinde okutulan manzum dinî eserler genel olarak Arapçadır. Bu tarz eserlerin en meşhuru İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey'e aittir. Arapça yazılan Kaside-i Nûniyye namıyla bilinen bu manzume, 105 beyitten meydana gelmekte olup kelâmî meseleleri önemlerine göre bir veya birkaç mısradan ele almış ve Mâturîdî ekolü çerçevesinde işlemiştir. Bu eser, son dönemlere kadar Osmanlı medreselerinde okutulmuş ve talebelere ezberlettirilmiştir.² Bu tarzda Türk dilinde yazılan eserler de pek çoktur. Özellikle Fatih döneminde yaşamış Bayramiyye mutasavvıflarından Şeyh İbrahim Tennûrî'nin kaleme aldığı Gülzâr-ı Ma'nevî dikkat çekmektedir. Şeyh Tennûrî eserinde giriş bölümünden sonra, namaz, abdest, oruç, hac, zekât gibi bedenî ve mali ibadetler, nikâh, talak, hayvan kesmek, vakıf, alışveriş, şehadet, vekâlet, dava, ikrar, sulh, mudarebe, rehin gibi muamelata ait şer'î hükümler, vedia, icâre, kitâbet, hacr, gasb, şuf'a, zina, had, sayd, cinayet ve birçok mevzuaya ait hükümleri, konu başlıkları altında incelemiş, bu konuları ayet ve hadislerle delillendirmiştir. Bunları tasavvufa tatbik

---

¹ Âmil Çelebioğlu, “Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yayınları, İstanbul, 1998, s. 364.

² M. Said Yazıcıoğlu, “Hızır Bey ve Kaside-i Nûniyyesi”, *AÜİFD*, 1983, Cilt XXVI, s. 549. Eser pek çok kimse tarafından tercüme ve şerh edilmiştir. En son olarak da M. Said Yazıcıoğlu tarafından hem Türkçeye hem de Fransızcaya tercüme edilmiştir.

ederek bâtni te'villerini bildirmiş, fakat hiçbir suretle bâtni hükümler vermeyerek şeriatın zahirinden ayrılmamıştır.³ Tennûrî, namazın şartlarından olan temizliğin bâtni yönünü şöyle anlatmaktadır:

Eger bildün ise rüknin namâzun
Pes olsun şartına hem imtiyâzun

Bil imdi şart-ı evveldür tahâret
Tahâretsüz kişi bulmaz sa'âdet

Beden yunmağıla kul tâhir olmaz
Hidâyet nûrı andan zâhir olmaz

...
O niyyet bu vuzû 'da pes talebdür
Taleb maksûdı bulmağa sebebdür

Pes el yumak cihânun ölmesinden
Ayak yumak yolında yilmesinden

Baş açuban yüzün toprağa urmak
Yüz agardup başa devlet irürmek

Bu tertib üzre kılmakdur 'ibâdet
Bu sünnet üzre kılmakdur sa'âdet⁴

Bu tarz manzume yazarlardan birisi de Çankırı'daki medreselerde müderrislik yapan aynı zamanda divan sahibi olan şair İbrahim Hurrem Efendi'dir.

1. İbrâhim Hurrem Efendi'nin Hayatı

Çankırı'da doğmuştur ama doğum tarihi bilinmemektedir. Asıl adı İbrâhim olup şiirlerinde Hurrem mahlasını kullanmıştır. Ahmet Talât Onay, onun asil bir aileden geldiğini, zamanının ulemâ ve fuzalâsından çok saygı görmüş âlim, şair ve oldukça zengin bir zat olduğunu, zamanın valileriyle ayrıca o devirde sadrazam olan Gâlib Mehmed Paşa ile münasebeti bulunduğunu, yine o devrin önemli şairlerinden Mâhî ile tanıştıklarını, zamanın fuzalâsından sayıldığını anlatmaktadır.⁵

³ İbrahim Tennûrî, *Gülzar-ı Ma'nevi*, (Haz. Mustafa Demirel), Çağrı Yayınları, Ankara, 2005, s. XXXVI.

⁴ Tennûrî, *a.g.e.*, s. 10-11.

⁵ Mehmet Arslan, "Çankırlı İbrahim Hurrem", *Türk Edebiyatı İsimleri Sözlüğü*, 25.02.2015. 08.09.2018 tarihinde "www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com"

İbrahim Hurrem, 1240/1824-1825 yılında Çankırı'da vefat etmiştir. Çankırlı şair Nikâbî tarafından vefatına şu tarih manzumesi yazılmıştır:

Bu fenâdan irtihâl itdi bekâ-yı âleme
Hurrem ola dâr-ı ukbâda be-hakk-ı Kibriyâ

Hep senâ-hânıydı ehl-i fazl u dâniş ilmine
Muhlis-i ehl-i tevâzu‘ hasm-ı magrûr bî-riyâ

Fâiku’l-akrân adîmü’l-misl ol sâhib-neseb
..... içre Hassân-ı zamân idi şehâ

Ya‘ni Hânîzâde İbrâhim Hurrem hakkına
Dedi târihin “Nikâbı afv idüb cürmün Hudâ”
(1240/1824-1825)

Bu tarih manzumesinden onun âlim bir kişi olduğunu, zamanın âlimleri ve fazilet sahiplerinin takdirlerini kazandığını, “muhlis-i ehl-i tevâzu‘ ve hasm-ı magrûr” (alçakgönüllülülerin samimi dostu ve gururluların hasmı) fedakâr bir insan olduğunu, zamanının “Hassan”ı sayıldığını ve Hânîzâde İbrâhim Hurrem ünvanıyla maruf olduğunu anlıyoruz. Ahmet Talât onun bir divanı olduğunu söylemiş ve Çankırı Şairleri adlı eserinde şiirlerini yayımlamıştır.⁶ Ayrıca ilmî eserlerinin de olabileceğini belirtmektedir.

“Hurrem, Çankırı şairlerinin en kuvvetlilerindedir. Gazellerinde Nâbî ve Koca Râğıb Paşa'nın izleri görülür. Kasidelerinde ahenkli kelimeler, terkipler kullanmasına bakılarak onun bir Nefî ve Nâbî takipçisi olduğu söylenebilir. Birçok divan şairinde olduğu gibi Hurrem de kafiyenin sevkiyle şiir yazmış, yani kafiye kelimelerinin hatırı için fikir bulmaya çalışmış, doğal olarak bu nedenle bazı soğuk ve zayıf beyitler de meydana getirmiştir. Enderunlu Vâsıf ve Enderunlu Fâzıl ile muasır olduğu hâlde bunların şiir anlayışlarına ilgi duymamış daha ziyade Nâ'ilî-i Kadîm ve Nâbî vadisini

---

adresinden erişildi; Ahmet Talât Onay, *Çankırı Şairleri*, cilt 2, Çankırı Matbaası, Çankırı, 1932, s. 6-7.

⁶ Hurrem'in divanının yazma nüshası İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi kısmı 3556 numarada kayıtlıdır. Bu nüshadan hareketle Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Abdullah Eren, *Çankırlı İbrahim Hurrem Divanı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 1999. Ancak makalemize konu olan manzum 32 farz, divanın yazma nüshasında bulunmamakta, Ahmet Talât neşrinde yer almaktadır.

takip etmiştir. Bununla beraber Hurrem'in arasına Nedîm tarzına da temayül ettiği, şuhluk gösteren bazı gazellerinin görülmesinden anlaşılmaktadır. Hurrem, devrinde kendi çağdaşı olan Mâhî'nin şiirlerini beğenirdi ve onun bir şiirine nazire de yazmıştı. Kendisinden çok da güçlü olmayan Mâhî'nin şiirlerinin dilden dile dolaşması, onlara başka şairler tarafından da birçok nazireler yazılması Hurrem'in şiirlerinde daha çok hakimane tarzı tercih etmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Arapça ve Farsçaya da fevkalade vukufu olan Hurrem'in bu dillerde de şiirleri bulunmaktadır".⁷

2. İbrâhim Hurrem'in 32 Farz Manzûmesi

Çankırlı İbrahim Hurrem İslam Dininin temel farzlarını içeren 32 farzını anlattığı manzumesinde sıralama şu şekildedir: İslam'ın şartı 5, imanın şartı 6, guslün şartı 3, abdestin şartı 4 ve namazın şartı 12 olup bunun 6'sı içinden 6'sı dışındadır. Geleneksel İslamî terminolojide 32 farzın 2 tanesi ise teyemmümün farzları olarak kabul edilirken Hurrem, teyemmüm yerine emri bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münkeri (iyiliği emretmek ve kötülüklerden sakındırmak) ilave ederek sayıyı 32'ye tamamlamıştır. Şair bu manzumeyi yazmasının asıl sebebi olarak da, bir hayır dua almak olduğunu belirtir. Manzume aruzun "fe i lâ tün fe i lâ tün fe i lün" kalıbıyla gazel kafiye şemasıyla yazılmıştır.

İbrahim Hurrem şairliği yanında alim ve müderris olduğu göz önünde bulundurulursa, yazmış olduğu bu manzumeyi medresede okuttuğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Der-Beyân-I Ta'Rîf-İ Ferâiz-İ İsnâ ve Selâsîn Li-Seyyid Hurrem⁸

Hurrem Efendi tarafından yazılan 32 farzın tarifinin beyanıdır.

- 1 Şart-ı İslam beş dürür dinle kelâm
Eylerim tâdât ber-hüsn-i nizâm
Sözü dinle: İslam'ın şartı beştir. Düzgün bir şekilde sayalım.
- 2 Evvelâ tevhîd-i Hak celle alâ
Hem şehâdet nâmına olmuş be-nâm
Öncelikle Yüce Hakk'ı birlemektir. Zira şehadet adıyla adlandırılmıştır.

⁷ Onay, *a.g.e.*, s. 10-14; Arslan, *a.g.m.*, s.1, Eren, *a.g.t.*, s. 3-9.

⁸ Onay, *a.g.e.*, s. 99-100.

- 3 O lisânen kalb ile tasdîkdir
Rûz u şeb koma dilinden ey hümâm
O, dil ve kalp ile tasdiktir. Ey himmet ehli! Gece ve gündüz dilinden onu düşürme.
- 4 Hem salât ile zekât u savm u hac
Hacca ger gücün yeterse et kıyâm
Hem namaz ile zekât, oruç ve hacdır. Haccı gücün yeterse yerine getir.
- 5 Dahi îmânın sıfatı altıdır
Ol edâsıyla anın âlî makâm
İmanın sıfatı altı olup o edasıyla yüce bir makamdır.
- 6 Ya'ni kim amentü billâh lafzını
Âhire varınca oku kıl tamâm
Yani ki "amentü billah" duasını sonuna kadar oku, tamam olsun.
- 7 Üç dürür guslün dahi farzı ayân
Mazmaza istinşaka kıl ihtimâm
Guslün ise farzı açıkça üçtür. Ağza ve buruna su vermeye özen göster.
- 8 Bâdehû pâk eyle sâir cismini
Eyle bu emr-i be-nâme ihtirâm
Sonra bütün vücudunu temizle. Zira bu emre saygı göster.
- 9 Dört dürür abdeste farz pâk-hûy
Ellerin yüzün yumak ey zü'l-kirâm
Ey temiz huylular! Abdestin farzı dördtür. Ey şeref sahipleri! Elleri ve yüzü yıkamaktır.
- 10 Mesh kılmak başının dörtte birin
Ayağın yumak topuguyla müdâm
Başının dörtte birini mesh etmek, ayağını topuklara kadar yıkamaktır.
- 11 On iki oldu namâzın şartları
Taşradır altı içinde altı tâm
Namazın şartları on ikidir. Altısı dışından tam olarak da altısı içindedir.

- 12 Hem tahâret taşrasından şart durur
Et necâsetden hadesden subh u şâm
Dışından olarak, gece ve gündüz necasetten (maddî kir/kirlilik, insan pisliği vb.) hadesten (Namaz gibi bazı ibadetleri ifa etmeye engel olan hükmî kirlilik, mânevî pislik. Cünüplük, abdestsizlik vs.) temiz olmak şarttır.
- 13 Setr-i avret kibleye dönmek dahi
Vakt u niyet birle bulmuş ihtişâm
Avret yerlerini örtmek, kibleye dönmek, vakit ve niyet ile birleşince muhteşem olur.
- 14 İftitâh tekbir içinden şart durur
Hem kırâatle dahi olmuş kıyâm
İçinden olarak da iftitah tekbiri (başlama tekbiri) hem kıraat (Kur'an-ı Kerim okumak) hem de kıyam (ayakta durmak) şarttır.
- 15 Hem rükû' ile sücûd hem ka'de-i
Âhire içre oturmakdır hitâm
Rükû ile secde etmek ve ka'de-i âhire (son oturuş) ile bitirmektir.
- 16 İki şey dahi olubdur buna zam
Emr ü nehyi hazreti Rabbü'l-enâm
Buna iki şey daha ilave edilmiştir. Bütün yaratılmışların Rabbinin emir ve nehiyelerine (uymasıdır.)
- 17 Emri tut nehyinden eyle ictinâb
Tâ karargâhın ola dâru's-selâm
(O'nun) emrini tut, nehiyelerinden (sakındırdıklarından) kaçın. Zira o zaman varacağıın yer dâru's-selâm (selam yurdu - cennet) olur.
- 18 Nazma çekdim bu ferâiz dürünü
Buldu bu hüsn-i edâda intizâm
Bu farz türlerini nazma çektim. Böylece güzel bir şekilde intizam buldu.
- 19 Zîver-i etfâl ola bu nev-zuhûr
Olalar ezberle ıtrıyyu'l-meşâm
Bu yeni yetme (manzume) çocukların süsü olsun. Ezberleyerek burunları güzel koku alsın.
- 20 Bir duâ-yı hayra olmaktadır sebep
Hurremin ancak budur aslı merâm
Sebep, bir hayır dua almaktır. Hurrem'in asıl amacı da budur.

Sonuç

Müslüman toplumların oluşturduğu İslamî edebiyatta, edebî eserlerin konuları aynı zamanda dinî konular da olmaktadır. Bu konuların daha iyi anlaşılması, ezberlenmesi, zihinde kalabilmesi için manzum şekilde anlatımlar da tercih edilmiştir. Bu tarz özellikle Türk-İslam edebiyatında gelişmiş hemen hemen her dinî konuda manzum eserler vücuda getirilmiştir. Çok uzun manzum eserlerde mesnevi nazım şekli tercih edilirken daha kısa olan manzumelerde gazel kafiye şeması ile yazılması uygun görülmüştür. Şair burada edebî yönünü de gösterme imkanı bulmaktadır. Bunlardan birisi olan divan sahibi Çankırlı Hurrem Efendi, büyük bir ihtimalle görev yaptığı medresede okutmak için İslâmî terminolojide 32 farz olarak bilinen ibadet ile ilgili hükümleri manzumeye aktarmıştır. Bu manzumede 32 farzı kısa kısa açıklamış ve sonuna ise emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münkeri ilave etmiştir. Asıl amacının ise bir hayır dua almak olduğunu söylemektedir.

Bu tarz edebî eserler vücuda getirmek günümüzde de devam etmektedir.

Kaynakça

- Çelebioğlu, Âmil, (1998). “Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Yazıcıoğlu, M. Said, (1983). “Hızır Bey ve Kaside-i Nüniyesi”, *AÜİFD*, C. XXVI.
- İbrahim Tennuri, (2005). *Gülzar-ı Ma'nevi*, Mustafa Demirel. (Yay. Haz.). Ankara: Çağrı Yayınları.
- Arslan, Mehmet, (2015). “Çankırlı İbrahim Hurrem”. 08.09.2018 tarihinde www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com adresinden erişilmiştir.
- Onay, Ahmet Talât, (1932). *Çankırı Şairleri*. Cilt 2. Çankırı: Çankırı Matbaası.
- Eren, Abdullah, (1999). *Çankırlı İbrahim Hurrem Divanı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.